

Jiří Pelikán

K NĚKTERÝM PROBLÉMŮM METODOLOGIE PEDAGOGIKY A JEJÍ VÝUKY NA VYSOKÝCH ŠKOLÁCH

MÍSTO METODOLOGIE PEDAGOGIKY V SYSTÉMU PŘÍPRAVY BUDOUCÍCH ODBORNÍKŮ V OBLASTI PEDAGOGIKY

Jedním ze závažných problémů nedostatečného rozvoje pedagogického výzkumu u nás je malá připravenost výzkumných pracovníků pro vědeckou práci.

Domnívám se, že závažnou příčinou tohoto stavu je malá pozornost, která je věnována metodologické přípravě budoucích vědeckých pracovníků již během jejich vysokoškolského studia.

Přestože zdaleka ne všichni absolventi oborového studia pedagogiky se budou jednou věnovat výzkumné práci, měli by projít přípravou v oblasti metodologie pedagogiky ne až v postgraduálním doktorandském studiu, ale již v pregraduálním studiu, všichni odborníci v oblasti pedagogiky. Nejde totiž zdaleka jen o výcvik v použití několika málo výzkumných metod, jak je někdy metodologie pedagogiky chápána, ale především o pochopení logiky samotné vědy, o proniknutí do způsobu vědeckého myšlení, o problémový přístup k pedagogické teorii i praxi.

Podíváme-li se kriticky na současnou pedagogiku, nemůžeme nevnímat skutečnost, že mnohé pedagogické jevy jsou vykládány ploše, zjednodušeně, jedno- rozměrně a proto mnohdy až příliš přímočaře a jednoznačně. Myslím, že jsme se již aspoň částečně odpoutali od ideologického balastu a všeobecných frází, které po dlouhá léta zamlžovaly pohled na pedagogiku jako vědu a doposud jsou bohužel zejména pro starší generace pedagogických praktiků jistým synonymem pro náš obor. Snad proto se nám ovšem doposud nedaří plně proniknout i s poznatky, které by měly pedagogickou veřejnost oslovit, k těm, jimž jsou určeny.

Současně však nelze nevidět, že, právě jistá nedovzdělanost v oblasti pedagogické teorie a nedůvěra v teorii současné pedagogické vědy mezi pedagogickými praktiky je i příčinou toho, že nezřídka vzbuzují neoprávněnou pozornost zdánlivě nově, neobvyklé alternativní přístupy k výchovně vzdělávacímu procesu, které byly mnohdy dávno překonány, zatímco vědecky potvrzené modely nejsou ve veřejnosti často ani známy.

Proniknutí do pedagogiky a její teorie ovšem není zcela možné bez hlubšího pochopení metodologie této vědy. V pedagogice se jako v málokteré jiné vědě prolínají principy vědecké metody jako redukce vnímaných jevů na fundamen-

tální, ověřitelné principy, jak tento přístup charakterizuje např. Edward O. Wilson ve své práci „O lidské přirozenosti“ s filozofickou koncepcí člověka a s hledáním cest jeho směřování. Jde podle mého názoru o dávný problém vztahu finality a kauzality, se kterým se potýká každý, kdo chce pochopit zákonitosti pedagogického procesu s použitím vědecké metody. Právě řešení vzájemného vztahu těchto dvou nerozlučných a přitom z hlediska metody výrazně odlišných přístupů k pedagogické realitě je problémem, který každodenně musí řešit nejen výzkumníci a badatelé, ale i pedagogičtí praktici.

Nepochopení nutného prolnutí obou těchto závažných stránek pedagogiky jako vědy pak vede nezřídka k jednostrannému přístupu k pronikání do podstaty pedagogické teorie i praxe. Někteří pedagogové akcentují převážně filosofický přístup k pedagogice. Ten ovšem nevyřeší základní problémy pedagogické vědy. Část badatelů se uchyluje k čistě empirickému přístupu odhalování vědecké pravdy. Realita, kterou zkoumá pedagogika je ale výrazně složitější, než realita, již se zabývají např. některé přírodní vědy, jejichž metod se snažíme v zájmu precizního vyjádření zákonitostí výchovy a vzdělávání používat. Multifaktorovost vlivů intervenujících při utváření osobnosti člověka je tak rozsáhlá, že nedokážeme zatím postihnout ani zdaleka všechny faktory intervenující v tomto procesu. Navíc všichni víme, že existují jevy, které nedokážeme přesně změřit (postoje, hodnoty, zájmy apod.).

Proto každý výzkumný přístup nutně musí vycházet z určitého modelového zjednodušení výzkumného pole. Jinak je realita výzkumně neuchopitelná. Zjednodušení umožňuje také kvantifikaci zkoumaných jevů, bez níž je jen velmi obtížně průkazné potvrdit vzájemné vazby jednotlivých proměnných. Tato nutná zjednodušení ovšem mají i svá úskalí. Umožňují sice výpočet pravděpodobnostních modelů i zjištění stochasticky významných závislostí, ale z druhé strany nevysvětlují většinou příčiny odchylek od předpokládaného chování jedinců, ale někdy i celých skupin subjektů. A právě příčiny těchto odchylek jsou pro pedagogiku závažnější, než pro mnohé jiné obory, protože pedagogika nemůže pracovat jen s velkými čísly, ale zajímá jí každý jedinec. V pedagogice nemůže existovat ztráté.

Nemůže být pochyb, že právě tato skutečnost vedla určité skupiny výzkumníků v pedagogice k hledání nových přístupů k pedagogickému výzkumu. Renesanci slaví návrat ke kvalitativní analýze pedagogické reality. U nás se např. projevila velice podnětným vystoupením skupiny příznivců metod pedagogické etnografie, kteří v řadě výzkumů prokázali oprávněnost tohoto zatím neprávem opomíjeného přístupu. Složitost pedagogických jevů si ovšem podle mého názoru, vyžaduje i velkou variabilitu výzkumného šetření. Jakákoliv jednostrannost by mohla zploštit prizma našeho poznání. Proto se do jisté míry obávám jakékoliv preference zcela určitého výzkumného přístupu. K té by mohlo dojít tehdy, kdy-

bychom se snažili nahradit plně analýzu kvantitativní pouze přístupem kvalitativním, ale i naopak.

Pouze komplexní a všestranný přístup k bádání nad pedagogickými problémy, navíc přístup, který překračuje úzké hranice tzv. čisté pedagogiky a hledá odpovědi na otevřené otázky na pomezí různých vědních oborů ve spolupráci s nimi, může posunout hranice našeho poznání pedagogické skutečnosti. V chápání zkoumané reality v širších kontextech je konec konců i přednost evropské koncepce pedagogického výzkumu, která nezapomíná na zasazení zkoumaného problému do širších souvislostí včetně filosofických. Tohoto pojetí bychom se neměli vzdávat ani my.

K POJETÍ PŘÍPRAVY BUDOUCÍCH ODBORNÍKŮ V OBLASTI PEDAGOGIKY PRO PEDAGOGICKÝ VÝZKUM

Pojetí metodologie výzkumu v koncepci, kterou jsem se pokusil nastínit v první části svých úvah, se promítá i do konkrétní přípravy budoucích odborníků v oblasti pedagogiky pro vlastní výzkum tak, jak ji koncipujeme na naší katedře pedagogiky filozofické fakulty UK. Naše koncepce vychází z několika principů, které se pokusím naznačit a ilustrovat.

Předmětem metodologie pedagogiky zařazeným v pregraduálním studiu procházejí studenti všech zaměření oborového studia. Je jedním z osových předmětů celé studijní koncepce.

Významnou součástí kurzu a jeho teoretickým východiskem je analýza specifiky vědy a vědeckého výzkumu obecně a v pedagogice zvláště. Velká část kurzu je věnována takovým otázkám, jako je formulace výzkumného problému, modelování ve výzkumu, vymezení hypotéz, výběr různých typů vzorků ze základního souboru, stanovení strategie výzkumu, kombinace velké škály výzkumných metod a technik, ale i kvantitativní a kvalitativní analýzy.

Protože studenti obvykle znají z metodologie několik málo výzkumných technik a nedovednou je ve výzkumu použít, je pozornost ve výuce soustředěna na to, aby se budoucí pedagogičtí odborníci naučili vědecky myslet, ale současně aby dovedli koncipovat strategii konkrétního výzkumu a naučili se jej i realizovat a zejména také zpracovat ve výzkumných zprávách. Proto se jednak seznamují s řadou konkrétních ilustrujících výzkumů, jednak dostávají potřebné informace i o trendech pedagogického výzkumu ve světě i u nás. Teorii doprovázejí i praktická cvičení.

Výstupem při studiu tohoto předmětu je zpracování samostatného projektu výzkumu na téma zvolené studentem. Jde většinou o první pokusy tohoto druhu, a proto většina studentů průběžně konzultuje postup prací na vlastních projektech s vyučujícím metodologie, případně s dalšími konzultanty. Tím dochází k přechodu od frontální práce s celou studijní skupinou k individualizaci činnosti

každého student. a Projekt je součástí zkoušky, která probíhá jako obhajoba výzkumné koncepce předložené studentem, samozřejmě s možností hledání mnohem širších souvislostí v celém metodologickém kursu.

Studenti jednooborové pedagogiky navíc předkládají jako podklad k zápočtu svou vlastní originální metodu, která má většinou úzkou vazbu na předložený projekt výzkumu. Nejčastěji jde o zpracovaný dotazník, test, posuzovací škálu, projektivní techniku nebo řízené pozorování. Někteří ovšem navrhli i sémantický diferenciál nebo Q-metodologii. Občas se objevují i velmi originální přístupy. Přihlíženo je ovšem i k tomu, aby tato technika byla pokud možno i ověřena a aby dle možnosti byla zjištěna i její validita a reliabilita. S tím jsou zatím ještě určité potíže a jsme na počátku tohoto ověřování.

Smyslem je nejen praktické „osahání“ výzkumu, ale i hledání problému, který by studenta zaujal a stal se pro něho nosným. Nutno konstatovat, že se to u části studentů daří natolik, že problém, který je zaujme ve druhém nebo třetím ročníku se stává i problémem diplomové práce. První vlašťovky ukazují, že v určité modifikaci se ojedinele začíná objevovat i jako problém doktorské práce.

Díky tomuto přístupu katedra mohla odstoupit od dříve realizovaného při vypisování témat diplomových prací, protože absolutní většina studentů si již dokáže najít k momentu stanovení tématu svůj vlastní výzkumný problém.

Novinkou se kterou v tomto semestru začínáme, je umožnění studentům, aby realizovali v praxi své výzkumné projekty. Katedra má dohodu se školským úřadem v Praze 1, s nímž spolupracujeme, že projekt schválený katedrou jako kvalitní může být realizován v některé ze škol obvodu. Postupně se díky iniciativám katedry otevírají možnosti i v dalších pražských obvodech. Katedra rovněž organizuje veřejnou obhajobu výstupů a protože na naší fakultě pracujeme s kreditním systémem, může získat student podle kvality práce i rozdílný počet bodů, které získává samostatně, tedy mimo rámec předmětů metodologie.

V příštím školním roce chce naše katedře otevřít v Praze 1 výzkumnou pedagogickou laboratoř a počítáme s tím, že ta poskytne řadu nových příležitostí i pro zapojení studentů oboru do výzkumné práce. Zejména to bude zkušenost z práce s databází, na jejíž tvorbě se budou studenti významně podílet.

Protože osobně vidím velké perspektivy pedagogického výzkumu především v týmové spolupráci, dáváme možnost v promyšlených a zdůvodněných případech předložit projekt výzkumu jako dílo dvou a více studentů, z nichž každý ovšem musí prokázat svůj podíl na projektu. Vyskytly se už i případy, kdy rovněž diplomová práce byla založena na spolupráci více studentů zkoumajících jeden vzorek s individuálním vyústěním.

Závěrem lze konstatovat, že se tento systém metodologické přípravy osvědčuje, o čemž m.j. svědčí i zvýšená metodologická kvalita diplomových prací. Vyskytly se mezi nimi i práce, které byly zapojeny i do mezinárodního výzkumu, byla

např. zpracována diplomantkou i metodicky výborná učebnice, která byla v praxi ověřena odpovídajícími metodami a opatřena teoretickou analýzou atd.

Protože na naší katedře přijímáme do doktorandského studia pouze absolventy odborného studia pedagogiky umožňuje nám toto pojetí pregraduální metodologické přípravy pracovat s doktorandy už individuálně na metodologické koncepci vlastní doktorandské práce. Nemusíme proto kromě vědeckých seminářů ke konkrétním problémům již zařazovat do postgraduálu žádné souvislé kurzy metodologie pedagogiky.

System přípravy pedagogických odborníků pro výzkum, který jsem si dovolil jako zkušenost naší katedry navrhnout, se stále vyvíjí. Jsme pouze lidé hledající a ne jednoznačně nacházející. Náš model je jedna z možných variant. Byl bych proto velmi rád, kdyby můj příspěvek byl vnímán ne jako návrh hotového řešení, ale spíše jako hlasité zamýšlení nad problémy, na něž teprve úporně hledáme odpověď.

Pracoviště autora:

Doc. PhDr. Jiří Pelikán, CSc., katedra pedagogiky, FF UK Praha.